

У вайне не можа быць пераможцаў, тут усе – ахвяры, пераможаныя, – такая маральная максіма задумы і яго стваральніка. Такая думка каранілася не толькі ў творах Г. Флабера, Л. Талстога, але і ў глыбокай старажытнасці. «Перамога спараджае нянавісць; пераможаны жыве ў журбе. У шчасці жыве мірны, той, хто адмовіўся ад перамогі і паразы», – чытаем у старажытнаіндыйскай кнізе «Джамапада».

Стварэнне вобразу Ігната Абдзіраловіча, героя аповесці «Дзве душы» (1919), працягвае творчую эвалюцыю, што адбывалася з Задумам. Абдзіраловіч і Задума падобныя тым станам унутранай канфліктнасці, якая не дае спакою кожнаму, але на змену *меланхоліі* прыходзіць душэўнае *падваенне*.

Твор мае меладраматычную завязку: карміцелька пераменьвае немаўлятак, у выніку чаго сялянскае дзіця выгадоўваецца на паніча. Гэты фабульны ход стаў падставай для складанага мастацка-псіхалагічнага даследавання. Максім Гарэцкі тварыў у той час, калі чалавецтва ўжо ведала пра законы спадчыннасці і пісьменнікі адлюстроўвалі генетычныя працэсы ў сваіх творах. Праблему спадчыннасці ставілі Г. Гаўптман у драме «Перад усходам сонца» (1889), Г. Ібсен у п'есе «Здані» (1881). Рэха спрэчак, што вяліся ў грамадстве вакол праблем спадчыннасці, заўважнае і ў драматычнай аповесці М. Гарэцкага «Антон».

Пісьменнік спрабуе вырашыць пытанне, на якое не дае канчатковага адказу ні псіхалогія, ні педагогіка: што ў вялікай ступені ўплывае на фарманне чалавечай асобы – спадчыннасць ці выхаванне? «Базавае» класавае пачуццё, якога не адмаўляе М. Гарэцкі, безумоўна, уплывае на ўчынкі Абдзіраловіча, асабліва тады, калі і аўтарам, і героем у рэфлектыўным стане яны разглядаюцца як алагічныя, невытлумачальныя. Але ёсць яшчэ выхаванне, адукацыя, шчырая вера ў перамогу розуму над ірацыянальным і цёмным. Яны таксама фармуюць аблічча Ігната Абдзіраловіча.

Адкрыцці ў галіне трансцэндэнтальнага, пісьменніцкая зачараванасць «патаёмным» актуальныя і сёння. Яны выспеліліся дзякуючы творчаму пераасэнсаванню майстрам мастацкага вопыту сусветнай літаратуры. У змаганні з ірацыянальнымі, варожымі для чалавека праявамі быцця варта спадзявацца адначасова на веру і веды, інтуіцыю і творчасць, як гэта рабіў Максім Гарэцкі.

Т. Г. Казакевіч

ПРАДУКТЫЎНЫЯ І НЕПРАДУКТЫЎНЫЯ ТЫПЫ СКЛАДАНЫХ НАЗОЎНІКАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Пры сучасных працэсах развіцця тэхнікі, тэхналогій, вытворчасці, эканомікі, культуры, навукі ўзнікае неабходнасць у абазначэнні новых паняццяў, якія актыўна з'яўляюцца ў гэтых сферах. Паскарэнне тэмпаў жыцця ўзмацняе дзеянне закона моўнай эканоміі і выклікае актывізацыю словаўтваральных працэсаў у мове, што, у сваю чаргу, абумоўлівае папаўненне слоўнікавага складу беларускай мовы.

Папаўненне слоўнікавага складу сучаснай беларускай мовы адбываецца актыўна менавіта за кошт словаўтварэння, гэта значыць дэрывацыі новых слоў на аснове наяўнага моўнага матэрыялу. Пераважна лексічны склад мовы ў граматычным плане прырастае за кошт назоўнікаў.

Надзвычай актыўна на папаўненне слоўнікавага складу мовы працуе складанне як спосаб словаўтварэння. Складаныя назоўнікі называюць паняцці розных сфер жыцця, часцей за ўсё выступаюць у якасці тэрмінаў.

Складаныя назоўнікі пераважна суадносяцца з самастойнымі часцінамі мовы, складаюцца з двух і больш каранёў, якія аб'ядноўваюцца пры дапамозе злучальных галосных або без іх. Сінтэзаваны неалагізм часцей за ўсё не раўняецца суме значэнняў кампанентаў-складнікаў. Складаны назоўнік з'яўляецца складаным словам да таго часу, пакуль словазлучэнне, ад якога гэты назоўнік утвораны, ужываецца ў мове і мае семантычную суаднесенасць з новаўтвораным назоўнікам. Калі словазлучэнне перастае ўжывацца або страчваецца семантычная сувязь, то адзін з кампанентаў, губляючы сваё каранёвае значэнне, можа набываць функцыю словаўтваральнага афікса. Часам даволі цяжка выявіць ступень развіцця гэтага працэсу пераходу кампанента першасна складанага слова ў афікс.

Словаўтваральныя тыпы, словаўтваральныя мадэлі, па якіх утвараюцца складаныя назоўнікі ў сучаснай беларускай мове, маюць розную прадуктыўнасць. Пад словаўтваральным тыпам разумеецца схема-мадэль, дзе ўлічваецца ад чаго і пры дапамозе чаго ўтвараецца новае слова, а таксама ў якіх сінтаксічных адносінах знаходзяцца першасныя кампаненты.

Да найбольш прадуктыўных тыпаў складаных назоўнікаў у сучаснай беларускай мове можна аднесці:

1) назоўнік + назоўнік: *вогнеўстойлівасць, законапраект, месцазнаходжанне, шкловалакно, жалезабетон, серавадарод, небакрай, лыжаролеры, торфабрыкет* і інш.;

2) прыметнік + назоўнік: *пустацвет, галалёд, новабудоўля, даўганосік, сухафрукты, сухадол, раўнавага* і інш.;

3) прыметнік + назоўнік + суфікс: *гарналыжнік, чужаземец, белакроўе, раўнапраўе, драбналесце, чорнагаловік* і інш.;

4) лічэбнік + назоўнік: *першацвет, першааснова, першаэлемент, першакрыніца, адзінаначальнік, адначлен* і інш.;

5) лічэбнік + назоўнік + суфікс: *аднагодак, першагодак, першаразраднік, аднабаковасць, шасцікласнік, аднаклубнік, пяцікутнік, васьміграннік* і інш.;

6) займеннік + назоўнік: *самаадукацыя, самадысцыпліна, самаапыленне, самарэклама, самамэта, самаахова* і інш.;

7) займеннік + назоўнік + суфікс: *іншаземец, самаўладдзе, іншаверац* і інш.;

8) няпэўна-колькаснае слова + назоўнік + суфікс: *маламерка, многабожжа, многаводдзе, шматграннік* і інш.;

9) іменныя часціны мовы + дзеяслоў:

а) назоўнік + дзеяслоў (бясуфіксныя дзеяслоўныя марфемы): *півавар, нафтаправод, параадвод, каўчукавод, трусавод, нафтавоз, усходавед, караед, сэрцаед, крыгалам, чалавекалюб, вільгацямер, хвалярэз* і інш.;

б) назоўнік + дзеяслоў (дзеяслоўная аснова) + суфікс: *заканадаўства, травасушылка, токапрыёмнік, мінашукальнік, таваразнавец, рукамыйнік, суднаходства, бульбасаджалка, птушкагадоўля, святловымяральнік* і інш.;

в) прыметнік + дзеяслоў (дзеяслоўная аснова) + суфікс: *вальнадумства, чыстапісанне* і інш.;

г) займеннік + дзеяслоў (бяссуфіксныя дзеяслоўныя марфемы) і займеннік + дзеяслоў (дзеяслоўная аснова) + суфікс: *самазвал, самацёк, самаскід, самапрадка, самапуск, самавучка, самападавальнік* і інш.;

д) лічэбнік + дзеяслоў (дзеяслоўная аснова) + суфікс: *першаадкрывальнік, першапраходзец, адзінаверац, аднадумец* і інш.

Надзвычай прадуктыўнымі тыпамі ўтварэння складаных назоўнікаў у сучаснай беларускай мове з'яўляюцца тыя, дзе адным з кампанентаў словаўтварэння выступае запазычаны элемент, пераважна грэчаска-лацінскі па паходжанні (іх у сучаснай беларускай мове налічваецца больш за 100). Трэба адзначыць, што адносна гэтых частак у мовазнаўстве існуюць розныя погляды. Гэта прэпазіцыйныя часткі: **авія-** (*авіяполк, авіямадэль*), **агра-** (*аграсядзіба, аграпрыём*), **аўта-** (*аўтапарк, аўтапілот*), **відэа-** (*відэасігнал, відэакамера*), **гастра-** (*гастрафэст*), **гідра-** (*гідравузел, гідрацэнтраль*), **лінгва-** (*лінгвапарк, лінгвагеаграфія*), **метэа-** (*метэастанцыя, метэаспадарожнік*), **мікра-** (*мікраклімат, мікраарганізм*), **мота-** (*мотагонкі, мотакалона*), **палі-** (*паліклініка, палітэхнікум*), **радыё-** (*радыёпірат, радыёстанцыя*), **тэле-** (*тэлецэнтр, тэлеперадатчык*) і інш.

У сучаснай беларускай мове непрадуктыўных тыпаў утварэння складаных назоўнікаў існуе няшмат. Так, напрыклад, да іх можна аднесці тып «дзеяслоў + назоўнік»: *балігалоў, сарвігалава, абібок, звярнігалава, прайдзісвет, дзяржсыдрэва, вярнідуб* і інш. падобныя адзінкі.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што ў сучаснай беларускай мове існуе шмат словаўтваральных тыпаў для ўтварэння складаных назоўнікаў, амаль усе з іх з'яўляюцца прадуктыўнымі. Складаныя назоўнікі займаюць значнае месца ў слоўнікавым складзе сучаснай беларускай мовы, многія з іх адносяцца да тэрміналагічнай лексікі, актыўна выкарыстоўваюцца ў навукова-тэхнічнай літаратуры.

Ю. М. Кардубан

СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ МАДЭЛІ ЎНІВЕРБАТАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Тэрміны *ўнівербацыя* і *ўнівербат* пачалі актыўна ўжывацца ў лінгвістычных даследаваннях па словаўтварэнні напрыканцы ХХ ст. Уладзімір Уладзіміравіч Лапацін раскрыў гэта паняцце ў шырокім сэнсе і разумеў пад універбатам любое аднаслоўнае найменне, якое існуе і ўжываецца ў мове паралельна з разгорнутай шматслоўнай утваральнай асновай. Гэты падыход аб'ядноўвае ў межах універбацыі такія працэсы, як абрэвіяцыя, суфіксацыя, субстантыва-